
МЕТОДИКА НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ

УДК 371.5.016:821.161

DOI 10.31654/2663-4302-2020-PP-3-27-36

Бондаренко Ю. І.

доктор педагогічних наук, професор кафедри української літератури,
методики її навчання та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ЛІТЕРАТУРНЕ НАВЧАННЯ В "ЗОНІ НАЙБЛИЖЧОГО РОЗВИТКУ"

Статтю присвячено проблемі організації первинної навчальної діяльності школярів на уроках української літератури. Використавши психолого-педагогічне поняття Л. Виготського "зона найближчого розвитку", автор зупиняє свою увагу на важливому освітньому моменті, коли школярі з допомогою вчителя вперше опановують певні види опрацювання літературного матеріалу. Опіраючись на розроблені в методиці навчання літератури шляхи аналізу художнього твору та вивчення історико-літературних джерел, він розкриває операційні механізми, які наявні в межах кожного шляху аналізу і які мають бути опановані протягом навчання в середній школі. У такий спосіб відбувається спроба вибудувати гранично малі освітні цілі (мікроставдання), досягнення яких сприяє формуванню всієї системи літературно-дослідницьких знань та умінь школярів. Це дозволяє узгодити проблему "найближчого розвитку" учнів з цілим рядом інших, що виникають у межах здобуття школярами літературної освіти, зокрема системності та послідовності навчального процесу, його цілеспрямованості, точності у визначенні дидактичних завдань, психологічної зумовленості. За версією автора, під час планування вивчення літератури повинно відбуватися окреслення масштабних навчальних завдань, після чого їх максимальна деталізація. Аналогічний підхід треба застосовувати й до вироблення алгоритму навчального процесу, який слід розглядати як значну систему логічно вмотивованих послідовних кроків.

Крім того, автор статті розкриває поведінкову стратегію вчителя та учнів у цей час, підкреслюючи роль керівних настанов словесника, демонстрації ним дослідницьких дій, наслідувальності та повторюваності з боку учнів. Він наголошує: навчальний успіх значною мірою залежить від того, наскільки ефективною буде робота в момент перебування учнів у "зоні найближчого розвитку", що дозволить сформуванню первинні знання та уміння, а пізніше перевести їх в "актуальний розвиток", тобто закріпити на рівні постійних психологічних здобутків. Під цим кутом розглядаються особливості проведення як окремих навчальних ситуацій, так і організації уроків, їх навчальних етапів.

Ключові слова: "зона найближчого розвитку", "актуальний розвиток", шляхи аналізу літературного матеріалу, навчальні настанови, демонстрація, наслідування, спостереження, навчальна ситуація.

Актуальність. На сучасному етапі здійснення шкільної освіти існує потреба деталізації навчального процесу, виходячи з поступовості набуття учнями літературних знань та умінь. Для цього необхідне педагогічне мислення на рівні гранично малих дидактичних цілей та механізмів їх досягнення. Тільки в такий спосіб можна вирішувати проблеми системності та наступності навчального процесу, побудови його алгоритмічної структури. Точна констатація всіх первинних здобутків школярів відкриває шлях до усвідомлення літературної освіти як цілісності. У цьому питанні важливу роль може зіграти поняття "зона найближчого розвитку".

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове осмислення означеної проблеми в методиці навчання літератури напряду не ставилося. Окрему згадку про неї здійснив О. Башманівський [1]. Проте опосередковано її обговорення все ж ведеться, адже, створюючи продуктивні моделі вивчення художніх творів та історико-літературних джерел, методисти (А. Вітченко, Н. Головченко, А. Градовський, Т. Дятленко, С. Жила, О. Мхитарян, Л. Нежива, Н. Романишина, А. Ситченко та ін.) обов'язково намагаються деталізувати навчальний процес, окреслити його мікрорівень, адже досягнення масштабних дидактичних завдань включає в себе формування тих можливостей школярів, які перебувають в "зонах найближчого розвитку".

Формулювання цілей статті. Мета статті – узгодити питання "найближчого розвитку" учнів із цілою низкою інших проблем, що виникають у межах здобуття школярами літературної освіти, зокрема системності та послідовності навчального процесу, його цілеспрямованості, точності у визначенні дидактичних завдань, психологічної зумовленості.

Результати досліджень та їх обговорення. Поняття "зона найближчого розвитку" запропоноване Л. Виготським. Його зміст полягає в тому, щоб учитель усвідомлював різницю між тим, що учні здатні зробити (досягти) самі, а що – з допомогою педагога. У такий спосіб відбувається перехід школярів від самостійно можливого для них до можливого за умови підтримки кваліфікованого наставника. У цей момент з'являється певне психологічне новоутворення, що виявляє себе у вигляді знань, умінь, інших внутрішніх характеристик, які зароджуються, перебувають у стані виникнення. "Зона найближчого розвитку визначає функції, які ще не визріли, але перебувають у процесі визрівання,... у зародковому стані" [2, с. 400].

Далі відбувається закріплення цих функцій, перехід в активний стан, тобто в учнів виникає здатність самостійно здійснювати види роботи, які раніше вони виконували тільки під керівництвом. Постає необхідність встановлювати наступну "зону найближчого розвитку".

Тому схематично процес здобуття літературної освіти можна пояснити так: "актуальний розвиток" (за Л. Виготським) дитини (те, що уже засвоєне, сформоване) – "зона найближчого розвитку" (ще не сформоване, але таке, що учень здатний здобути зараз, якщо вчитель допоможе) – подальша перспектива розвитку (те, що учень засвоїть пізніше на основі здобутків у попередній "зоні найближчого розвитку").

Отже, вирішуючи будь-яку навчальну проблему, учитель-словесник має визначитися, як вона співвідноситься із "зоною найближчого розвитку". Можливі різні варіанти.

1. Проблема має такий ступінь складності, що учні здатні вирішити її самостійно (мова йде про вже актуальний розвиток).

2. Проблема повністю перебуває в "зоні найближчого розвитку", її вирішення передбачає дії вчителя та учнів, які відповідають особливостями роботи в цей момент.

3. Проблема частково знаходиться в "зоні найближчого розвитку", але іншими своїми гранями виходить за ці межі, адже деякі можливості школярів або уже сформовані, тобто передують названій "зоні", або перебувають у більш дальній перспективі становлення дитини – за "зоною".

4. Проблема є повністю недоступною для вирішення школярами певної вікової групи або певного індивідуального рівня розвитку.

Розглянемо названі варіанти за чергою. По-перше, якщо учні виявляють повну спроможність розв'язати навчальну проблему, але вчитель при цьому здійснює демонстраційну діяльність, намагається показати те, що школярі вже вмють, це призведе до зменшення інтересу дітей, звужить простір їхньої активності. По-друге, вирішення проблеми, що перебуває в "зоні найближчого розвитку", відбувається відповідно до вимог цього етапу. Учитель не може пропонувати завдання, які за складністю значно перевищують рівень учнівських можливостей, ігнорувати види діяльності, притаманні цьому моменту. Тут місце для безпосередньої навчальної роботи, коли учні виконують усе під керівництвом і з допомогою словесника, поступово нарощуючи власну самостійність. По-третє, учитель здійснює градацію будь-

якої навчальної проблеми, визначаючи різні її аспекти, констатує, які з них перебувають у "зоні", які їй передують (є у сфері вже набутих можливостей школярів), а які знаходяться за нею (у більш дальній перспективі розвитку). "Учитель повинен визначити зону, її межі і проблемний епіцентр... визначивши її, повинен запропонувати дитині виконати завдання, які будуть знаходитися в ЗНР... учитель повинен надати кожній дитині ту допомогу, якої вона найбільше потребує" [4, с. 102]. Отже, педагог має розуміти навчальні труднощі, які необхідно подолати учням.

З позиції вивчення літератури, ідея Л. Виготського має бути адаптована до роботи з художніми творами, історико-літературними джерелами, пропонованими учням теоретичними поняттями, практичними видами діяльності.

На момент п'ятого класу, коли школярі починають вивчати предмет "українська література", рівень самостійних можливостей ("актуальний розвиток") дітей вичерпується умінням читати, переказувати та коментувати прочитане з позицій власних уявлень, давати доступні морально-етичні оцінки. У цей час тільки стартує опанування літератури як мистецтва слова, що функціонує за власними законами. Установлення "зон найближчого розвитку" (їх існує багато) – це вибудовування поетапності літературної освіти, накреслення перспективного плану формування відповідних знань, умінь та навичок.

Проблема "зони найближчого розвитку" є постійною в практиці вчителя-словесника, адже учні весь час здобувають нові літературні знання та уміння. Отже, момент входження в простір невідомого виникає майже на кожному уроці. Важливо, щоб він відзначався таким рівнем складності, який школярі можуть перетнути. Тут потрібна допомога педагога, який має усвідомлювати межу труднощів, через яку треба перевести учнів. Визначальними видами діяльності стають **керівні nastанови, демонстрування вчителем, усвідомлене наслідування й повторення учнями** навчально-розвивальних дій. У роботі з літературним матеріалом на першому місці стоїть **спостереження**, що дозволяє сприймати й аналізувати, тобто визначати художні факти, їх осмислювати, інтерпретувати, зіставляти, давати оцінки прочитаному, робити висновки. "Для того, щоб учні спромоглися проникнути в будову тексту, їм потрібно подолати труднощі у сприйманні змальованих автором конкретно-чуттєвих образів, у встановленні різноманітних зв'язків між структурними одиницями твору, в здійсненні образних і поняттєвих узагальнень" [5, с. 56]. Усе це відбувається на засадах співробітництва між педагогом та школярами.

"Зону найближчого розвитку" можна розглядати з різних позицій: літературознавства, методики літератури, дидактики, психології. Її зміст та конфігурація залежить від ключового підходу.

З погляду опрацювання літературного твору, "зону найближчого розвитку" варто встановлювати відповідно до основних структурних рівнів тексту: сюжету, композиції, хронотопу, образів-персонажів, мови, тематики й проблематики, світоглядно-філософського навантаження, жанрових та стильових особливостей. Це відповідає основним шляхам вивчення художнього матеріалу: подієвому (послідовному), композиційному, хронотопному, пообразному, словесно-образному, проблемно-тематичному, ідеаційно-концептуальному, філософському, жанровому, структурно-стильовому. Отже, у межах кожного шляху аналізу як самостійного виду діяльності треба встановлювати свої "зони найближчого розвитку" й урахувати їх, організовуючи літературне навчання школярів. Мова йде тільки про такі завдання, які учні вчать виконувати в конкретний часовий момент. На наш погляд, вони можуть бути такими.

Сюжет (подієвий аналіз)

1. Установлювати межі сюжетних епізодів, здійснювати відповідний поділ тексту.
2. Визначати в епізодах необхідні художні елементи, давати їм оцінку.
3. Складати сюжетний план (звичайний, цитатний, у вигляді прислів'їв та приказок).
4. Зіставляти епізоди між собою, установлювати між ними зв'язки.
5. Визначати художню роль кожного в художньому тексті.
6. Виявляти в літературному творі різноманітні суперечності, які сприяють розвитку сюжету.

7. З'ясувати сутність основного художнього конфлікту.
8. Визначати етапи розвитку конфлікту (експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію, розв'язку).
9. Давати цілеспрямовану оцінку художнім елементам у межах кожного етапу, що визначають його специфіку.
10. Простежувати їх розвиток на різних етапах сюжету.
11. Давати цілісну оцінку літературному твору з урахуванням дослідження сюжету.

Зовнішня композиція (композиційний аналіз)

1. Визначати необхідні художні елементи в межах кожної композиційної частини (дії, розділу, глави), створеної письменником, здійснювати їх аналіз.
2. Давати цілісну оцінку кожній частині з урахуванням усього набору художніх елементів, складати власні заголовки.
3. Зіставляти частини між собою.
4. Узагальнювати одержану інформацію про весь літературний твір.

Хронотоп (хронотопний аналіз)

1. Окреслювати межі окремого хронотопу.
2. Визначати (деталізувати) часопросторові елементи в межах хронотопу, розкривати їх зміст та формальні особливості, давати оцінку.
3. Узагальнювати художній потенціал окремого часопросторового утворення.
4. Зіставляти хронотопи між собою, виявляючи подібне (статичне) та відмінне (змінне, динамічне).
5. Давати цілісну оцінку тексту на основі часопросторових досліджень.

Персонаж (пообразний аналіз)

1. Виявляти риси характеру героя, з'ясувати особливості їх вираження.
2. Визначати ціннісно-цільову спрямованість персонажа, її вплив на поведінку та внутрішній світ.
3. Досліджувати засоби творення літературного героя, використовувати при цьому необхідні теоретичні поняття (портрет, мова героя, дії і вчинки та ін.).
4. Аналізувати персонаж за розвитком сюжету, з'ясовуючи змінність або незмінність його характеру.
5. Установлювати зв'язки між персонажем та часопросторовою організацією тексту, визначати роль її елементів у зображенні героя.
6. Досліджувати персонаж у системі "виклик – відгук": виділяти "виклики" (те, на що змушений реагувати) та "відповіді" (спосіб реакції).
7. Виявляти функціональність літературних героїв (проблемно-тематичну, світоглядно-філософську, жанрову, стильову).
8. Здійснювати статусно-рольову характеристику (виявляти ролі, які виконує герой, з'ясувати, яким він при цьому постає).
9. Вивчати зв'язки між персонажами, здійснювати порівняльну та групову характеристику.
10. Давати комплексну оцінку образній системі літературного твору.

Художня мова (словесно-образний аналіз)

1. Виявляти семантично та естетично марковані мовно-художні конструкції, інтерпретувати їх зміст.
2. Виявляти "внутрішній механізм" тропів та стилістичних фігур, номінувати їх з допомогою відповідних понять.
3. Визначати мовно-художні засоби в літературному творі, пояснювати їх художню роль.
4. Установлювати концептуально важливі семантичні поля, давати їм оцінку.
5. Здійснювати цілісну оцінку мовного стилю письменника.

Тематика і проблематика (проблемно-тематичний аналіз)

1. Визначати теми й проблеми, які є в літературному творі.
2. Виявляти роль інших художніх елементів (сюжету, хронотопу, персонажів, мовних засобів) у вираженні тем та проблем.
3. Простежувати проблемно-тематичний розвиток у літературному матеріалі.
4. Узагальнювати проблемно-тематичний зміст художнього твору.

5. Зіставляти тематику й проблематику різних художніх джерел одного або декількох письменників.

**Світоглядно-філософська спрямованість тексту
(ідеаційно-концептуальний та філософський аналіз)**

1. Розуміти зміст ключових світоглядних концептів (Космос, Бог, Людина, Суспільство, Нація), пропонованих учителем філософських понять, що поглиблюють аналіз художнього твору.

2. Виявляти зміст, яким письменник наділяє кожен із названих концептів.

3. Досліджувати художні засоби вираження світоглядних домінант, філософських концептів.

4. Давати цілісну оцінку світоглядному спрямуванню літературного джерела.

5. Порівнювати філософську спрямованість різних текстів.

Жанр (жанровий аналіз) та стиль (структурно-стильовий аналіз)

1. Знати художні особливості пропонованих жанрів / стилів, уміти їх визначати в літературному творі.

2. Давати цілісну оцінку літературному джерелу з позиції жанрової чи стильової організації.

3. Зіставляти літературні твори різних жанрів або стилів.

4. Зіставляти літературні твори одного жанрового / стильового діапазону.

5. Узагальнювати жанрову або стильову своєрідність творчості письменника.

6. Порівнювати творчість письменників, що працювали з використанням одних або різних жанрів чи стилів.

Історико-літературні матеріали

1. Хронологізувати (встановлювати ключові дати в їх послідовності) історико-літературний період або життєвий і творчий шлях митця.

2. Установлювати факти, які засвідчують феноменальність явища (людську та творчу неординарність письменника, своєрідність історико-літературного періоду).

3. Групувати ці факти за подібністю, належністю до одного тематичного поля.

4. Тематизувати історико-літературний матеріал (самостійно визначати в ньому провідні теми, особливості їх розгортання).

5. Давати узагальнену оцінку феномену митця або літературного періоду.

У такий спосіб можна окреслити коло навчальних проблем, які на різних етапах літературної освіти школярів можуть потрапляти в "зону найближчого розвитку". Це означає, що вчитель у названих випадках має провести пояснювальну, демонстраційну роботу, а учні виконати первинні навчальні дії, спрямовані на набуття відповідних знань та умінь.

Виходячи з вікових психологічних можливостей дітей, є оптимальним такий розподіл "зон найближчого розвитку": первинне формування знань та умінь, пов'язаних із подієвим, композиційним та пообразним аналізом, здебільшого припадає на основну школу; знайомство з хронотопом, проблемно-тематичним, ідеаційно-концептуальним, філософським та структурно-стильовим шляхами аналізу – пріоритет для 9–11 класів; первинне формування умінь жанрового аналізу відбуватиметься поступово від 5 по 11 клас, адже учні вивчають у різних класах різні жанри; аналогічний до жанрового підхід слід застосовувати й до словесно-образного.

Важливим моментом роботи в "зоні найближчого розвитку" є повторюваність навчальних дій школярами, що дозволяє закріплювати відповідні знання та уміння. Учитель повинен усвідомити, чи можливо забезпечити це на матеріалі одного літературного твору, чи потрібно залучати інші художні матеріали. У ряді випадків усю роботу дійсно можна виконати, вивчаючи тільки один текст. Так, ставлячи завдання навчити десятикласників визначати риси імпресіонізму (структурно-стильовий аналіз, поєднаний зі словесно-образним) в новелі М. Коцюбинського "Intermezzo", словесник пропонує їм заповнити таблицю, у якій сконцентрувати мовно-художні форми, що відображають творчу манеру письменника в зображенні кононівських полів. Один-два зразки дає вчитель – показово-демонстраційний етап. Після цього школярі самостійно виконують роботу на основі запропонованого алгоритму, формуючи й закріплюючи необхідні уміння. Адже в "зоні найближчого розвитку" важливе місце посідає операційний механізм – спосіб виконання завдання.

Ліричний герой дивиться на:	Як він їх бачить (сприймає)?
Ниви	як зелені хвилі
Сонце	як перлину
Ячмені	як соболіну шерсть
Льон	як блакитні річки
Стежки	як змії
Волошки	як небо
Пшеницю	як табун лисиць
Гречку	як білу піну
Світ у цілому	як перлову скойку

У цьому випадку із "зони найближчого розвитку" школярі повинні вийти, розуміючи, що таке імпресіонізм як художній стиль і як він вплинув на художню манеру М. Коцюбинського, у чому полягає його ключова риса (орієнтація на враження людини), а головне – з умінням визначати риси імпресіонізму в літературному тексті. Практична робота стає основою для засвоєння теоретичної інформації про імпресіонізм.

Проте в багатьох ситуаціях матеріалу одного літературного твору виявиться недостатньо, щоб ефективно пройти "зону найближчого розвитку". Наприклад, навчаючи учнів визначати художній конфлікт (подієвий аналіз), словесник у межах того тексту, який пропонує шкільна програма, здатний провести лише демонстраційну роботу. Для повторних дій, які виконуватимуть учні, треба підключити вивчені раніше художні джерела, що вже стали навчальним набутком дітей, знайомі їм. Отже, працюючи в "зоні найближчого розвитку", доведеться спиратися на засвоєно раніше, те, що вже перейшло в "актуальний розвиток", перебуває до названої "зони".

Розглядаючи навчальний процес як поетапне проходження учнями "зон найближчого розвитку", можна вибудовувати перспективний план досягнення більш масштабних навчальних завдань, які не піддаються одноразовому вирішенню. Будь-яка значна освітня проблема потребує цілого ряду навчальних кроків. Зокрема, вивчення фольклорних текстів у 8 класі доцільно відобразити в такій схематичній послідовності з ключовою орієнтацією на жанровий аналіз:

1. Ознайомлення учнів із текстами пропонованих народних історичних пісень ("Зажурилась Україна", "Та, ой, як крикнув же Сірко", "Ой Морозе, Морозенку", "Максим козак Залізняк", "Чи не той то хміль", "За Сибіром сонце сходить" – прослуховування відповідних аудіозаписів – виявлення жанрових ознак історичних пісень у цих творах (пояснення та демонстрація вчителем, повторне виконання учнями) – здійснення цілісного визначення історичної пісні, її жанрових рис.

2. Читання пісень Марусі Чурай "Засвіт встали козаченьки", "Віють вітри, віють буйні", "Ой не ходи, Грицю", що стали народними, – прослуховування відповідних аудіозаписів – виявлення їх народнопоетичної образної специфіки (учні здійснюють це під керівництвом учителя, наслідуючи його).

3. Засвоєння змісту народної думи "Маруся Богуславка" шляхом її прочитання – прослуховування аудіозапису – виявлення окремих жанрових особливостей думи в структурі тексту (для повторних дій школярів бажано підключати додаткові зразки інших дум) – узагальнення знань учнів про думу, її повне теоретичне визначення.

4. Узагальнення знань школярів про історичні пісні та думи.

Як помітно з цієї схеми, тільки у випадку вивчення думи програмового матеріалу виявиться замало, щоб сформувати стійкі уміння школярів здійснювати жанровий аналіз. Учителю потрібно буде залучити ширший текстуальний простір.

Сукупність "зон найближчого розвитку", розгорнутих вище з ілюстративною метою, є тільки частиною у вивченні школярами українського фольклору, освоєння якого – масштабна дидактична мета для цілого ряду класів основної школи. Отже, якість знань для всієї теми значною мірою залежить від ґрунтовності роботи вчителя та учнів у межах менших сегментів. Важливо чітко конкретизувати кожен. Словесник повинен навчитися **ставити мінімально можливі навчальні цілі**, визначати

способи їх досягнення, щоб у результаті забезпечувати розвиток дітей і формування в них системних уявлень про літературу. Наприклад, якщо на уроці розкрити поняття "імпресіонізм", пояснити місце М. Коцюбинського в розвитку українського імпресіонізму, дати відповідну оцінку новелі "Intermezzo", але при цьому не навчити школярів ідентифікувати в тексті художній спосіб функціонування названого художнього стилю (структурно-стильовий аналіз), виявляти його на рівні окремих образних конструкцій, то літературне навчання набуде досить формального й неповного характеру. Дидактичний успіх лежить у досягненні гранично малих цілей, які й ведуть до формування суми всіх необхідних знань та умінь, що мають з'явитися в учнів протягом вивчення монографічних та оглядових тем, за семестр, рік чи в цілому за весь час перебування в середній школі. "... У шкільній практиці доцільно спочатку сформувані тактичні способи мислення, а на їх основі вже поступово формувати стратегічні" [1, с. 128]. Завершена літературна освіта складається з великої кількості незначних досягнень, які є взаємопов'язаними й відповідають вимогам наступності та системності. Будь-які неточності чи неповнота в необхідному наборі малих цілей та процесуальних кроків для їх досягнення ведуть до порушень у цілісності літературної освіти школярів. Тому вчитель повинен здійснювати "розщеплення" більших завдань на складники, які деталізують навчальний процес. Скажімо, якщо основною метою є вивчення повісті М. Коцюбинського "Тіні забутих предків" крізь призму концепту "Космос" (ідеаційно-концептуальний аналіз), то в процесі роботи школярі мають осмислити декілька менших підтем: природа – місце життя й смерті персонажів, вона – часто небезпечна для людини, окремі персонажі протистоять її грізним силам, гуцули міфологізують природу, намагаються пояснити особливості світобудови, використати їх на свою користь та ін. Необхідно звертати увагу на сцени смерті Марічки та Івана, художні деталі в зображенні міфологічних персонажів, якими населені Карпати, звичаї та світоглядні настанови гуцулів. У такий спосіб художня картина твору під час її опрацювання "розпадається" на ряд тематичних частин, вивчення кожної з яких саме по собі є дослідницькою мікрометою, потрапляє в "зону найближчого розвитку" і стає окремим здобутком у літературній освіті дітей. "Художнє ціле, як відомо, складається із багатьох, тісно пов'язаних між собою елементів. Усі значущі елементи твору не можуть розглядатися як попередньо відомі аспекти: кожен із них набуває смислової визначеності і художньої значущості лише в процесі розгортання цілісного художнього світу як один із засобів його творення [3, с. 120]. Тому комплексні знання про повість "Тіні забутих предків" включають значну кількість художніх деталей, які й формують загальне уявлення про твір. Осмислення окремої події, учинку чи вислову персонажа, мовно-художньої конструкції, позасюжетного елемента та ін. може ставати мінімальною дидактичною метою, яку треба досягати під час вивчення ширших літературних тем.

Окрему розмову слід вести про літературні твори, які викликають особливі труднощі школярів у своєму сприйнятті. Причиною цьому є незрозумілі слова, специфічний авторський стиль, філософські сентенції та ін. Такі тексти треба розглядати як додаткову можливість для розвитку учнів, адже він завжди з'являється внаслідок долання ускладнень. Тут "зона найближчого розвитку" повинна включати види діяльності, які знімають психологічний бар'єр між дитиною та текстом. Так, вивчення поезії М. Вороного "Блакитна Панна" ускладнюється значною кількістю невідомих для учнів слів, поема "Слово о полку Ігоревім" – особливим монументальним та орнаментальним стилем давньоруського письменства. У першому випадку в "зоні найближчого розвитку" слід застосувати широку словникову роботу, у другому – спочатку ознайомити школярів із фабулою твору (розповідь учителя, складання плану розвитку дії), щоб вони засвоїли зміст поеми, а потім переходити до опрацювання її художньо-образного втілення. Усе сказане означає: можуть виникати ситуації, які потребують індивідуальних рішень з огляду як на психологічні, так і літературознавчі моменти.

В аспекті дидактичних форм із "зоною найближчого розвитку" легко асоціювати окремих урок, адже після його закінчення учні повинні вийти з конкретними інтелектуальними та практичними набутками, яких до заняття ще не було. Проте розмову можна вести ще на простішому рівні, зупинитися на структурних елементах

уроку, які доцільно розглядати як прояв зазначеної дидактичної проблеми. Кожен етап чи навчальна ситуація заняття – це також "зона найближчого розвитку", але в ще більш елементарних варіантах.

Тому в межах мети уроку важливо намітити декілька завдань, кожне з яких саме по собі складає певний навчальний мінімум. Зокрема, це можна проілюструвати таким чином (скісними рисками позначено межі мінімальних завдань):

Тема. Міфологічні образи в драмі-феєрії Лесі Українки "Лісова пісня".

Мета: *опрацювати образи-персонажі міфологічного походження, наявні в драмі-феєрії (з'ясувати їх походження, // зіставити з фольклорними першообразами, виявити спільне та відмінне, // зробити висновок про авторську оригінальність у використанні названих міфологем); // розвивати уміння здійснювати порівняльну характеристику літературних персонажів міфологічного походження з їх фольклорними відповідниками, // розкривати художні завдання (тематичні, жанрові, стильові), які досягла письменниця в такий спосіб.*

Названий підхід до визначення дидактичних цілей вимагає формулювати їх точно та лаконічно, що відповідає вимозі розуміти навчальний процес на рівні мінімальних складників. Аналіз уже здійсненого заняття в першу чергу повинен привести до висновку, чи досягнуто кожне із названих завдань, а значить, наскільки ефективними були створені навчальні ситуації. Це дозволяє вчителю усвідомлювати свої здобутки чи помилки, більш успішно долати недоліки в організації роботи школярів.

Отже, розуміння такого явища, як "зона найближчого розвитку", сприяє встановленню ієрархії навчальних завдань та способів їх реалізації, які дозволяють учням рухатися від менших досягнень до більших. У межах навчального процесу ці аспекти стосуються:

1. Навчальної ситуації.
2. Окремого етапу уроку.
3. Уроку в цілому.
4. Вивчення монографічної чи оглядової теми.
5. Вивчення літературного розділу.
6. Вивчення літературного процесу в цілому.

Вибудовуючи дидактичну шкалу, словесник повинен установлювати максимально можливий літературний розвиток, структурувати його з допомогою уявлень про менші здобутки школярів. При цьому треба забезпечувати градацію цілей, визначати підпорядкованість одних завдань іншим. Те ж саме стосується процесуальних механізмів, які використовує вчитель для організації роботи школярів. Це система незначних, але конкретних дій, які треба здійснити. Як правило, вони стосуються шляхів вивчення художніх текстів чи історико-літературних матеріалів (див. вище).

Отже, літературна освіта, як і будь-яка інша, – це простір, зітканий із "зон найближчого розвитку". Учителю важливо усвідомити зміст кожної "зони", її цільову та процесуальну стратегію, а також окреслити умови, за яких можна перейти від однієї до іншої. Розуміння названого феномену дозволяє вирішувати цілу низку освітніх проблем. Орієнтуючись на цей чинник, словесник може деталізувати навчальний процес, максимально точно й конкретно означувати його основні складники. Також він сприяє алгоритмізації діяльності вчителя та учнів, встановленню послідовності розгортання етапів здобуття школярами основних літературних знань, літературно-дослідницьких та літературно-творчих умінь. У такий спосіб відбувається посилення цілеспрямованості навчання, його уточнення, виникає розуміння системності, що постає у вигляді значної кількості психологічних здобутків, які забезпечують цілісне розуміння школярами літератури, її мистецьких особливостей, історичного розвитку, здатність виконувати різноманітні дослідницькі та творчі дії в цьому просторі.

Література

1. Башманівський О. Л. Формування інтелектуальних умінь старшокласників у процесі навчання предметів мовно-літературного циклу: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 193 с.

2. Выготский Л. Динамика умственного развития школьников в связи с обучением. *Выготский Л. Педагогическая психология*. Москва: Педагогика, 1991. С. 391–410.
3. Дятленко Т. І. Аналіз художнього твору та інтерпретаційна діяльність як важливий складник літературної освіти учнів: збірник праць. *Серія "Педагогічні науки"*. Вип. LXXXVI. 2019. С. 119–123.
4. Зарецкий В. К. Зона ближайшего развития: о чем не успел написать Выготский. *Культурно-историческая психология*. 2007. № 3. С. 96–104.
5. Мхитарян О. Д. Філософсько-літературознавчі аспекти розвитку читацьких здібностей учнів. *ScienceRise*, 2015. № 12/5 (17). С. 53–60.

References

1. Bashmanivskij, O. L. (2009). Formuvanna intelektualnyh umin starshoklasnykiv u protcesi navchanna predmetiv movno-literaturnogo tcyklu [Formation of intellectual skills of high school students in the process of teaching the subjects of the language and literature cycle]: monografija. Zhytomyr: Vyd-vo ZHDU im. I. Franka [in Ukrainian].
2. Vygotskij, L. (1991). Dinamika umstvennogo razvitija shkolnikov v svazi s obucheniem [The dynamics of mental development of schoolchildren in connection with learning]. *Vygotskij L. Pedagogicheskaja psihologija*. Moskov: Pedagogika. 391–410 [in Russian].
3. Datlenko, T. I. (2019). Analiz hudozhnogo tvoruu ta interpretacijna dijalnist jak vazhlyvyj skladnyk literaturnoji osvity uchniv [Analysis of a fiction text and interpretive activity as an important of students' literary education]. *Pedagogichni nauky*. Vol. LXXXVI. 119–123 [in Ukrainian].
4. Zareckij, V. K. (2007). Zona blizhajshego razvitija: o chem ne uspel napisat Vygotskij [The zone of proximal development: what Vygotsky did not time to write about]. *Kulturno-istoricheskaja psihologija* 3. 96–104 [in Russian].
5. Mhytaran, O. D. (2015). Filososfsko-literaturoznachi aspekty rozvytku chytatsryh zdbnostej uchniv [Philosophical and literary aspects of the development of students' reading skills]. *ScienceRise* 12/5(17). 53–60 [in Ukrainian].

Bondarenko Y.

Doctor of pedagogical sciences, Professor of the Ukrainian literature, its teaching methodology and journalism

LITERATURE EDUCATION IN THE "ZONE OF PROXIMAL DEVELOPMENT"

This article deals with the problem of organising students' primary learning activities during Ukrainian literature lessons. By adopting L. Vygotsky's "zone of proximal development" concept, the author focuses on an important stage in students' education during which they master specific kinds of work with literary material under the assistance of their teacher. The author bases his discussion on the methodologically established ways of analysing fictional and historical texts and highlights the operational mechanisms present within each kind of analysis that need to be mastered during secondary school. This helps him set minimal educational goals (micro-objectives) which need to be achieved in order to develop the whole system of students' literature skills. This helps bring the problem of "proximal development" in line with a number of other problems which arise during literature study – those pertaining to the systemic and consistent nature of the learning process, its goal-oriented character, the precision in determining didactic objectives, as well as its grounding in psychology. According to the author, planning a literature course needs to start with outlining the most large-scale learning goals, followed by elaborating them in as much detail as possible. The same approach, the author argues, should be used when developing the algorithm of the learning process, which should be viewed as a system of logical, consistent steps. Finally, the author of the article details the behavioural strategy of the teacher and of the students during these activities, emphasising the role of teacher's instructions and demonstrations as well as the ability of students to follow and imitate them. The author stresses that the success of learning largely depends on how effective students' activities in the "zone of proximal development" are – such effectiveness will allow

students to develop primary knowledge and skills as well as to make them part of "actual development", i.e. turn them into permanent skills. In this light, the author examines specific learning situations and the organisation of lessons and their learning stages.

Key words: "zone of proximal development", "actual development", ways of analysing literary material, learning instructions, demonstration, imitation, observation, learning situation.